

ЯКОВЛЄВ О. А.,
доктор юридичних наук,
доцент кафедри трудового права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.6.1.15>

ЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПІВ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

У статті на підставі аналізу наукових праць із досліджуваної проблематики розкрито значення принципів права соціального забезпечення, їх роль у соціальному захисті населення. Проведений аналіз наведених та низки інших позицій підтверджує той факт, що визначення переліку принципів права соціального забезпечення є питанням дискусійним.

Наголошено на вагомості принципів права соціального забезпечення, яка полягає у спрямованості правового регулювання соціального захисту на те, щоб забезпечити гідний рівень реалізації соціальних прав кожного у всіх сферах їх соціального життя. Ці принципи є не тільки основними засадами, на яких ґрунтується вся система такого забезпечення, а й становлять його сутність, тобто пронизують усі його елементи. Вони засновані на міжнародних стандартах у галузі соціальної політики, сприяють більш ефективному та соціально справедливому розподілу державних коштів і коштів недержавних соціальних фондів, визначають засади державної соціальної політики, відображають засадничі ідеї, керівні положення та основні начала інституту соціального забезпечення, втілені у змісті правовідносин, які виникають у процесі реалізації прав громадян на соціальне забезпечення, а також втілюють у собі науково обґрунтовані розробки та ідеологічно закріплені концепції. Тому недотримання хоча б одного із них призведе до нівелювання мети соціального захисту і порушення основних прав суб'єктів права соціального забезпечення.

Запропоновано на законодавчому рівні закріпити такий перелік принципів права соціального забезпечення: всебічність (універсальність) соціального забезпечення, рівність прав і можливостей, заборона дискримінації, соціальна справедливість, адресність, єдність і диференціація, цільове й ефективне використання коштів державних і недержавних соціальних фондів, державна гарантованість встановлених прав у сфері соціального забезпечення, солідарність і субсидування, прозорість, своєчасність і повнота соціального забезпечення населення, забезпечення рівня життя, не нижчого за прожитковий мінімум, встановлений законом, охорона й захист прав і законних інтересів громадян на соціальне забезпечення, урахування вимог норм міжнародних договорів України у сфері соціального забезпечення.

Ключові слова: *принципи, право соціального забезпечення, населення, держава, соціальний захист.*

Yakovlev O. A. The value of the principles of social security law in the field of social protection

The article, based on the analysis of scientific works on the researched issues, reveals the significance of the principles of social security law, their role in social

protection of the population. The analysis of the above and a number of other positions confirms the fact that the definition of the list of principles of social security law is a debatable issue.

Emphasis is placed on the importance of the principles of social security law, which is the focus of legal regulation of social protection to ensure a decent level of realization of social rights of everyone in all spheres of their social life. These principles are not only the basic principles on which the whole system of such support is based, but also constitute its essence, ie permeate all its elements. They are based on international standards in the field of social policy, promote a more efficient and socially equitable distribution of public funds and non-state social funds, define the principles of state social policy, reflect the basic ideas, guidelines and basic principles of the social security institution. arise in the process of realization of citizens' rights to social security, as well as embody scientifically sound developments and ideologically established concepts. Therefore, failure to comply with at least one of them will lead to the leveling of the purpose of social protection and violation of the fundamental rights of the subjects of social security law.

It is proposed to enshrine at the legislative level such a list of principles of social security law as comprehensiveness of social security, equality of rights and opportunities, prohibition of discrimination, social justice, targeting, unity and differentiation, targeted and effective use of state and non-state social funds, state guarantee established rights in the field of social security, solidarity and subsidies, transparency, timeliness and completeness of social security, ensuring a standard of living not lower than the subsistence level established by law, protection of the rights and legitimate interests of citizens to social security, taking into account international treaties Ukraine in the field of social security.

Key words: principles, social security law, population, state, social protection.

Вступ. Конституція України гарантує кожному соціальний захист, що включає право громадян на забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття із незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Таким чином держава виявляє особливу турботу про ті верстви населення, які з об'єктивних, не залежних від них причин, опинилися у скрутній життєвій ситуації і не спроможні або не повністю спроможні самостійно забезпечити себе на необхідному побутовому рівні.

Така «державна турбота» має кілька практичних пояснень. По-перше, виникнення об'єктивно несприятливої життєвої ситуації, у якій можуть опинитися громадяни, певною мірою зумовлюється не достатнім соціально-економічним потенціалом країни. Так, рівень безробіття у державі вказує на те, що вона не спроможна створити належні умови для розвитку усіх форм підприємництва, які є джерелом забезпечення робочими місцями або само-зайнятості населення. Повна або часткова втрата працездатності може бути наслідком не досить організованих державою нагляду та контролю у сфері охорони праці.

Усе це фактично означає, що держава не виконує належним чином покладені на неї обов'язки, не реалізовує свого основного призначення – організувати співжиття своїх громадян таким чином, щоб забезпечити найоптимальніші для всіх умови існування та розвитку, забезпечити захист суспільного (національного) інтересу. Отже, держава певним чином відповідальна за соціальний добробут своїх громадян і повинна підтримувати його, в тому числі через систему соціального забезпечення.

По-друге, не слід виключати і соціально-гуманістичний аспект соціальних гарантій, взятих на себе державою у вигляді обов'язку із соціального забезпечення своїх громадян, оскільки не в усі історичні часи та не в усіх державах існували такі гарантії. Саме тому можна стверджувати, що рівень соціального забезпечення населення у державі вказує на рівень

демократичності та соціально-спрямованого характеру її правової політики. Соціальне забезпечення населення є невід'ємним елементом реалізації прав і свобод людини та громадянина демократичної правової держави, якою відповідно до Конституції є і Україна.

Однак проголошені, але не реалізовані на практиці права, в тому числі право на соціальне забезпечення, віддаляють державу від спрямованого курсу демократичних перетворень і суспільного благополуччя. Тому для ефективної реалізації права на соціальне забезпечення населення встановлюється система принципів, на основі якої ґрунтується соціальне забезпечення. Ці принципи визначають основні начала правового регулювання та реалізації цього права.

Проблеми принципів права приділяли увагу вчені як у галузі теорії держави та права, так і у сфері галузевих наук. У теорії держави та права принципи права були предметом досліджень М.Г. Александрова, С.С. Алексєєва, А.М. Колодія, С.П. Погребняка, С.В. Прийма, П.М. Рабінювича та інших. У галузевих юридичних науках, зокрема у праві соціального забезпечення, проблему принципів аналізували В.С. Андрєєв, Н.Б. Болотіна, Т.З. Герасимів, Т.В. Колеснік-Омельченко, О.В. Москаленко, І.М. Сирота, Б.І. Сташків, О.М. Ярошенко та інші.

Постановка завдання. Метою статті є на підставі аналізу наукових праць із досліджуваної проблематики розкрити значення принципів права соціального забезпечення, їхню роль у соціальному захисті населення.

Результати дослідження. Значення принципів у праві полягає в тому, що вони: 1) володіють властивістю вищої імперативності, універсальності, загальнозначимості, є стійкими і стабільнішими протягом невизначено тривалого часу; 2) спрямовують розвиток і функціонування всієї правової системи; 3) зумовлюють напрями правотворчої, правозастосовної та іншої юридичної діяльності; 4) виступають найважливішим критерієм законності дій громадян, посадових осіб та інших суб'єктів права; 5) сприяють подоланню прогалин у праві; 6) впливають на рівень правосвідомості у суспільстві [1, с. 198].

Як зазначає С.П. Погребняк, хоча принципи й піддаються трактуванню, яке розвиває їх зміст, проте існує ядро, яке необхідно оберігати, якщо ми бажасмо надати принципам певного значення [2, с. 31]. Отже, у структурі принципу можна виокремити ядро й рухливу частину. Ядро – це незмінна частина принципу, яка характеризує явище у первісному вигляді, відображаючи його найсуттєвіші риси. Зміна ядра тягне зміну всього явища чи процесу. У зв'язку із цим ядро виконує зберігаючу роль, відкидаючи від принципу зайве. Рухлива частина дозволяє йому орієнтуватися в динамічному соціальному просторі і спрямовувати суб'єкта у його діяльності, зберігаючи при цьому суть явища. Завдяки її існуванню принципи здатні впливати на поведінку суб'єкта найефективнішим способом, застосовуючи для цього актуальні й переконливі аргументи. Через це рухливій частині притаманна гнучкість, тобто вона може змінюватися відповідно до вимог здійснення суб'єктивних прав і з урахуванням змін в об'єктивному праві.

С.В. Прийма вважає, що вона надає застосуванню об'єктивного права динамізму, гарантує адекватний захист правовідносин, ефективність правового регулювання й цілісність правової системи [3, с. 81–82]. Принципи – це норми загально-соціального права, які виникають під впливом багатьох чинників суспільного життя, набувають значення самостійної правової категорії, що визначає зміст і спрямованість розвитку юридичного права.

Однією із найбільш дискусійних у теорії права соціального забезпечення є проблема принципів. Вони відіграють важливу роль в еволюції соціального забезпечення, оскільки: 1) служать засадами об'єднання окремих правових норм у єдину логічну систему; 2) дозволяють вирізнити специфічні ознаки відповідної галузі; 3) дають можливість ретельно і змістовно усвідомити зміст конкретної норми, яка стосується соціального забезпечення, й визначити загальну спрямованість, головні тенденції його розвитку; 4) допомагають правильно зрозуміти сутність законодавства про соціальне забезпечення та його зв'язок із економікою, соціальною політикою держави, правосвідомістю громадян; 5) виступають підґрунтям для тлумачення правових норм, особливо у випадках, коли нормативні акти містять протиріччя [4, с. 45].

Принципами права соціального забезпечення є керівні положення, які віддзеркалюють сутність, найважливіші особливості й загальну спрямованість норм права соціального забезпечення, а також стратегічні напрями політики у цій царині. На думку Т.З. Герасиміва, принципи права соціального забезпечення – це такі правові основи, які визначають сферу його правового регулювання, порядок і умови встановлення прав та обов'язків суб'єктів, юридичний механізм забезпечення їхніх прав та законних інтересів [5, с. 26]. Із цього визначення вбачається, що для принципів права соціального забезпечення характерні також такі специфічні риси як сфера їх застосування, об'єкти та суб'єкти впливу. Так, об'єктом впливу є правовідносини у сфері соціального забезпечення (їх зміст), а суб'єктами – учасники цих відносин. Однак поза увагою науковця залишається значення принципів права соціального забезпечення.

В юридичній науці немає єдиної позиції вчених стосовно визначення переліку принципів права соціального забезпечення. В.С. Андреев, який вважається засновником права соціального забезпечення як самостійної галузі права, одним із перших дослідив принципи цієї галузі. Як принципи права соціального забезпечення він розглядав: 1) загальність соціального забезпечення; 2) всебічність і різноманіття його видів; 3) забезпечення за рахунок державних і громадських коштів; 4) забезпечення у високих розмірах, які відповідають рівню, що забезпечує потреби громадян на певному етапі розвитку суспільства; 5) здійснення забезпечення самими працівниками через органи державного управління і громадські організації [6, с. 60].

І.М. Сирота, спираючись на чинні галузеві нормативні акти, пропонує систему принципів права соціального забезпечення, яка охоплює [7, с. 66–67] соціальне забезпечення на умовах обов'язкового державного соціального страхування усіх працюючих громадян; різноманітність форм і видів соціального забезпечення застрахованих працівників; диференціацію умов і норм соціального забезпечення залежно від характеру й тривалості трудової діяльності та розміру страхових внесків працівників; забезпечення пенсіями та допомогами на рівні прожиткового мінімуму; здійснення соціального забезпечення за рахунок коштів державних і недержавних страхових фондів; здійснення соціального забезпечення органами державного управління; охорону й захист прав і законних інтересів громадян на соціальне забезпечення.

Н.Б. Болотіна поділяє принципи права соціального забезпечення на змістовні та формальні. До змістовних відносяться всезагальність соціального захисту; всебічність (універсальність) соціального захисту; рівність прав і можливостей та заборона дискримінації; диференціація умов та рівня соціального захисту; наукова та економічна обґрунтованість соціальних стандартів; незменшуваність змісту та обсягу прав у сфері соціального захисту при прийнятті нових законів; державна гарантованість встановлених прав у сфері соціального забезпечення.

До формальних принципів належить збереження прав у галузі соціального забезпечення; захист законних сподівань; юридична ясність; реальність проголошених прав; судовий захист права людини на соціальне забезпечення [8, с. 134]. Тобто змістовні принципи становлять основу соціального захисту і містять певні вимоги до змісту соціальних прав, а характер формальних принципів виявляється у визначенні ефективного механізму забезпечення відповідних соціальних прав та їх захисту.

Б.І. Сташків більш комплексно підійшов до дослідження принципів соціального захисту. Він сформував власний перелік відповідних принципів, до яких відносить: 1) принцип законодавчого визначення умов і порядку здійснення соціального забезпечення; 2) принцип урахування вимог норм міжнародних договорів України у сфері соціального забезпечення; 3) принцип суспільної доцільності соціального забезпечення відповідно до соціальних ризиків; 4) принцип загальності права на соціальне забезпечення; 5) принцип універсальності, диференціації та розмаїття видів соціального забезпечення; 6) принцип забезпечення рівня життя, не нижчого за прожитковий мінімум, встановлений законом; 7) принцип незменшуваності змісту і обсягу соціальних виплат і послуг із прийняттям нових законів; 8) безо-

воротність випланих грошових сум [9, с. 120]. Слід зазначити, що цей перелік принципів соціального захисту є найбільш змістовним і повним, через нього виявляються особливості соціального захисту і його характер.

Проведений аналіз наведених та низки інших позицій підтверджує той факт, що визначення переліку принципів права соціального забезпечення є питанням дискусійним. Це пояснюється не лише відмінністю концептуальних підходів, а й тими соціально-економічними умовами, в яких проводилися ті чи інші дослідження. Підтримуючи позиції інших науковців [10, с. 65], вважаємо, що одностайне виділення принципів права соціального забезпечення надасть змогу сформулювати єдині норми у процесі нормотворчості, враховуючи те, що вони виступають своєрідним орієнтиром для розробки законодавства, висвітлюють вектори його майбутнього вдосконалення. Крім того, принципи дозволять правовим нормам однаково впливати на суспільні відносини, адже містять у собі керівні ідеї правового регулювання тієї чи іншої сфери.

Висновки. Так, необхідно зазначити про важливість принципів права соціального забезпечення, яка полягає у спрямованості правового регулювання соціального захисту на те, щоб забезпечити гідний рівень реалізації соціальних прав кожного у всіх сферах їх соціального життя. Ці принципи є не тільки основними засадами, на яких ґрунтується вся система такого забезпечення, а й становлять його сутність, пронизуючи усі його елементи. Вони засновані на міжнародних стандартах у галузі соціальної політики, сприяють більш ефективному та соціально справедливому розподілу державних коштів і коштів недержавних соціальних фондів, визначають засади державної соціальної політики, відображають засадничі ідеї, керівні положення та основні начала інституту соціального забезпечення, втілені у змісті правовідносин, які виникають у процесі реалізації прав громадян на соціальне забезпечення, а також науково-обґрунтовані розробки та ідеологічно закріплені концепції. Тому недотримання хоча б одного із них призведе до нівелювання мети соціального захисту і порушення основних прав суб'єктів права соціального забезпечення.

На законодавчому рівні вважаємо за доцільне закріпити такий перелік принципів права соціального забезпечення: всебічність (універсальність) соціального забезпечення, рівність прав і можливостей, заборона дискримінації, соціальна справедливість, адресність, єдність і диференціація, цільове й ефективне використання коштів державних і недержавних соціальних фондів, державна гарантованість встановлених прав у сфері соціального забезпечення, солідарність і субсидування, прозорість, своєчасність і повнота соціального забезпечення населення, забезпечення рівня життя, не нижчого за прожитковий мінімум, встановлений законом, охорона й захист прав і законних інтересів громадян на соціальне забезпечення, урахування вимог норм міжнародних договорів України у сфері соціального забезпечення. При цьому система принципів права соціального забезпечення повинна бути розроблена в такий спосіб, щоб вона могла відповідати перспективним вимогам ринкової економіки.

Соціально забезпечувальні принципи по суті є ключовими орієнтирами для нормотворчої діяльності з формування новітньої системи соціального захисту населення України. Чим повніше вони будуть враховані, чим більш вдало адаптовуватимуться до запитів дійсності, тим надійніше й ефективніше така система функціонуватиме.

Список використаних джерел:

1. Загальна теорія держави і права : підруч. / за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.
2. Погребняк С.П. Основоположні принципи права (змістова характеристика) : моногр. Харків : Право, 2008. 240 с.
3. Прийма С.В. Принципи тлумачення норм права : дис. канд. юрид. наук: 12.00.01; Нац. ун-т «Юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого». Харків, 2010. 194 с.
4. Правове регулювання соціального обслуговування населення в сучасних умовах: проблеми теорії та практики : моногр. / за наук. ред. О.М. Ярошенка. Харків : Юрайт, 2012. 312 с.

5. Герасимів Т.З. Принципи права соціального забезпечення України : моногр. Дрогобичі : Вид. фірма «Відродження», 2002. 128 с.
6. Андреев В.С. Право социального обеспечения СССР : учеб. 2-е изд., доп. и перераб. Москва : Юрид. лит., 1987. 352 с.
7. Сирота И.М. Право социального обеспечения в Украине : учеб. Изд. 6-е. Харьков : Одиссей, 2006. 432 с.
8. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту : навч. посіб. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2008. 663 с.
9. Сташків Б.І. Теорія права соціального забезпечення : навч. посіб. Київ : Знання, 2005. 405 с.
10. Сирота І.М., Гудзь А. О. Принципи права соціального забезпечення в сучасних умовах. *Держава та регіони. Серія: Право.* 2019. № 4(66). С. 62–66.

